

VADELİ İŞLEM PİYASALARI VE TÜRKİYE'DE TARIMSAL ÜRÜN PAZARLARINDA İSTİKRAR OLUŞTURMA OLANAKLARI

Arş. Gör. Aysel ÖZDEŞ AKBAY*

Prof. Dr. Onur ERKAN*

ÖZET

Bu çalışmada, fiyat riskinin transferi amacıyla yönelik olarak oluşturulan tarımsal vadeli işlem piyasalarının, Türkiye'de hangi ürünler için kurulabileceği ve bu ürün borsalarının, hangi Ticaret Borsası tarafından organize edilebileceği araştırılmıştır.

Vadeli işlem piyasalarında işlem görme özelliğine sahip ürünlerin seçilmesinde, bu piyasaları başarılı bir şekilde kullanan ülkelerin durumları incelenmiş, ancak ülkemizin tarımsal yapı ve pazar koşullarındaki farklılıkları da gözönünde bulundurulmuştur. Borsa seçiminde ise, sözkonusu ürünlerde ihtisaslaşmış Ticaret Borsalarının, vadeli işlemleri yapabilmek için, gerekli fiziksel ve personel altyapısına sahip olmaları kriter alınmıştır.

Sonuçta; ülkemizde pamuk ve çekirdeksiz kuru üzüm için İzmir Ticaret Borsası, buğday için Konya Ticaret Borsası, fındık için Ordu Ticaret Borsası bünyesinde vadeli işlem piyasalarının organize edilebileceği ortaya konmuştur. Ayçiçeği, bu piyasalarda işlem görme yeteğine sahip bir ürün olmasına rağmen, ayçiçeği piyasasındaki istikrarsızlıklar nedeniyle, bu ürün için henüz bir vadeli işlem piyasasının organize edilmesi uygun bulunmamıştır. Hayvansal ürünler ve zeytinyağı da, bu piyasalarda işlem görebilmeye özelliğine sahip ürünlerdir. Bu nedenle bu ürünler için yönelik analizlerin yapılması faydalı olacaktır.

ABSTRACT

Futures Markets and Possibility of Stabilizing Agricultural Product Prices in Turkey

In this study, selected agricultural commodities and major trade boards were analyzed in order to investigate possibilities for futures market establishment in Turkey.

Experiences of developed countries successfully operating futures markets were reviewed and taken into consideration while selecting

* Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

favorable commodities. Trade boards were analyzed on the basis of their sufficiency in terms of infrastructure and experienced staff.

It was concluded that İzmir, Konya and Ordu trade boards have favorable conditions for establishment of futures markets for cotton and raisin, wheat and hazelnut respectively. Although sunflower has a sufficient trading volume in the market there are not favorable conditions for a futures market establishment for this crop at present due to the instabilities prevailing in this market. Livestocks and olive oil have sufficient characteristics to trade on futures markets. For that reason, some analysis may be useful.

Giriş

Tarımsal üretim doğa koşullarının etkisi altında gerçekleştirilmektedir. Bu doğa koşullarının etkisi ve sektörün kendine özgü özellikleri, tarımsal üretim ve pazarlama sürecine risk ve belirsizlik unsurlarını katmakta ve bu koşullar altında faaliyette bulunması, tarımın temel sorununu oluşturmaktadır. Üretim sezonu sonunda üretim miktarının belirsizliği yanında, fiyatların hangi seviyede gerçekleşeceği de büyük bir belirsizlik taşımaktadır. Bu fiyat belirsizliği, çiftçilerin üretim kaynaklarını yanlış bir şekilde tahsis etmesine neden olabilir. Hatta sırf daha istikrarlı bir gelir elde etmek amacıyla, daha düşük gelir getirecek ürün bileşiminin tercih edilebilmesi mümkündür. Böyle bir ortamda da üretim planlaması yapmak çok zorlaşmakta, arz ve talep arasındaki dengesizlikler artmaktadır. Ürünün gelecekteki fiyatının tahmin edilememesi, çiftçileri önemli bir risk sorunuyla karşı karşıya bırakmakta ve bu karşılaşılan riskler, risk transfer talebi ve arayışı yaratmaktadır. Bir kişinin kabul edilebilir makul bir fiyatla, üreticinin ürünü gelecekte satın alma taahhüdünde bulunması durumunda, üreticinin sorunu büyük ölçüde çözülmüş olacaktır (Erol, 1994). İşte geleceğe yönelik fiyatların belirlenmesi ve gelecekte teslim edilecek bir ürünün, şimdiden alım satımının yapılmasına imkan veren vadeli işlem piyasaları fiyat riskini azaltan organizasyonlardır.

Bu çalışmada, Türkiye’de tarım ürünlerinin işlem göreceği vadeli işlem piyasalarının kurulma olanakları ve hangi borsalarda kurulabileceği araştırılmıştır. Literatür taramaları ve çeşitli ülkelerdeki deneyimler doğrultusunda, bu borsaların faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürebilmeleri için, ürün piyasalarında bulunması gereken koşulların neler olduğu ve buradan hareketle de başarılı olma koşulları ortaya konmuştur. Daha sonra, Türkiye’de hangi tarımsal ürünlerde bir vadeli işlem piyasasına gereksinim duyulduğu araştırılmıştır. Ürünlerin belirlenmesinden sonra, bu ürünlerin işlem görebileceği vadeli işlem piyasalarını organize edebilecek Ticaret

Borsalarının seçimi yapılmış ve bu borsaların teknik, ekonomik ve personel altyapısı incelenmiştir.

Materyal ve Yöntem

Araştırmada kullanılan materyalin önemli bir kısmı, dünyanın en önemli vadeli işlem borsaları Chicago Board of Trade, Chicago Mercantile Exchange ve New York Cotton Exchange'den alınan eğitim kitapları, araştırma sonuçlarına ait makaleler, broşürlerden sağlanmıştır. Ayrıca çeşitli ülkelerde ve Türkiye'de konu ile ilgili olarak yapılmış araştırmaların sonuçları ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) ve İzmir Ticaret Borsası (İTB) gibi çeşitli kurum ve kuruluşların yayınları ve bunların yanında çeşitli dergi ve gazetelerden elde edilen bilgiler de kullanılmıştır. Bu araştırma kapsamında, ayrıca vadeli işlem piyasasının oluşturulması uygun görülen borsalarda anketler yapılmıştır. Bu amaçla İzmir, Adana ve Tekirdağ Ticaret Borsaları yöneticileri ile yüzyüze görüşmeler yapılmış; Ankara, Edirne, Giresun, Konya, Ordu ve Trabzon Ticaret Borsalarına ise anket formları posta ile gönderilmiştir. Bu borsalardan Ankara, Edirne ve Giresun Ticaret Borsalarından cevaplar beklenen süre içinde gelmemiş, Trabzon Ticaret Borsası'ndan gelen veriler ise istenen dönemi tam olarak kapsamaması nedeniyle araştırmada kullanılamamıştır.

Ziyaret edilen veya anket yollanan borsaların genel durumunu, personel ve kurumsal altyapısını, vadeli işlemlerin yapılmasına uygun olup olmadığını ortaya koymaya yönelik bir borsa anketi yapılmıştır. Bu anketin dışında yönetici ve personelin, vadeli işlemler konusundaki düşüncelerini ortaya koymaya yönelik bir anket daha hazırlanmış ve sözkonusu borsaların genel sekreterleri ile ve Adana Ticaret Borsasında 6, İzmir Ticaret Borsasında ise 12 uzmana bu anketler doldurulmuştur. Görüşülen kişilerin seçiminde, borsa hiyerarşik yapısında yukarıdan aşağı doğru gidilerek genel sekreter, muamelat, istatistik, tescil müdürleri şeklinde bir sıra izlenmiştir.

Bunlara ilave olarak, Türkiye'de tarım ürünleri üzerinde işlem yapacak ilk vadeli işlem borsası olan İzmir Vadeli İşlemler Borsası (İZVİP) yetkilileri ve borsada faaliyet gösterecek aracı kurum temsilcileri ile kişisel görüşmeler yapılmıştır.

Adı geçen Ticaret Borsaları'nın 1985-95 dönemine ait toplam işlem hacimleri, ilgili ürüne ait işlem miktar ve değerleri alınmıştır. Ülkemizdeki gibi uzun yıllardır devam eden enflasyonist bir ortamda, cari değerler enflasyon nedeniyle sürekli artarak gerçek gelişmeyi göstermeyeceği için, araştırmada işlem değerleri reel olarak da ifade edilmiştir. Cari değerleri reel

değerlere çevirmede, seçilen dönemi kapsamı için DİE'nin (1987:100) ve (1967:100) bazı Toptan Eşya Fiyatları Endekslerinden (TEFE) elde edilen (1985:100) bazlı indeks kullanılmıştır.

Üründe borsa geleneğinin varlığını ortaya koymak için, borsada işlem gören miktarın bölge veya il üretim miktarı içindeki payı alınmıştır.

Araştırmada ayrıca ilgili borsalardan, vadeli işlem piyasasında işlem görebilecek ürünlere ait fiyat verileri alınmıştır. Bu fiyat verileri kullanılarak, bir vadeli işlem piyasasının kurulması için temel nedeni oluşturan, ürün fiyatlarındaki istikrarsızlığın varlığı araştırılmıştır. Bu analizde 1995 yılı için haftalık fiyatlardaki değişim, ortalama, standart sapma, değişkenlik katsayısı hesaplanmıştır.

Ayrıca, ilgili borsalardan bu piyasalarda vadeli işlemlerin yapılabilirliğine dair altyapının ortaya konabilmesi için satış salonu, depo kapasitesi, haberleşme olanakları v.b. gibi teknik altyapıya yönelik, borsada vadeli işlemler konusunda eğitilmiş personelin bulunması gibi personel altyapıya ilişkin bilgiler alınmıştır.

Araştırma Bulguları

Geleceğe yönelik piyasa işlemleri, ilk önce forward sözleşmeler ya da alivire satışlar adı verilen işlemlerle başlamıştır. Bu tür satışlarda, alıcı ve satıcı biraraya gelerek henüz yetiştirme aşamasında olan bir ürün için önceden belirli bir fiyattan satma, buna karşılık da bedelinin alınması ve sözleşme süresi sonunda malın teslimi esas olmaktadır. Ancak, bu tür işlemlerde alıcı ve satıcının yükümlülüklerini yerine getirmesini taahhüd eden bir mekanizma olmadığından bazı sorunların ortaya çıktığı görülmüş ve geleceğe yönelik işlemler daha organize bir şekilde ve bir borsa aracılığıyla yapılmaya başlanmıştır.

Vadeli işlem piyasaları ise, sadece özellikleri standart kalıplara bağlanmış vadeli işlem sözleşmelerinin alınıp satıldığı ve temel olarak fiyat riskinin transferine imkan veren borsalardır. Vadeli işlem sözleşmelerinde sözkonusu ürünün cinsi, kalitesi, miktarı (lot), sözleşme ünitesi, teslim şekli, teslim edileceği yer, teslim tarihi ve minimum fiyat değişikliği belirtilmiştir. Vadeli işlem piyasalarına temeli oluşturan forward sözleşmelerde mal teslimi zorunlu iken, vadeli işlem piyasalarında sözleşme sahibi olan kişi, tam tersi bir pozisyon olarak, mal teslim etme yükümlülüğünden kurtulabilmektedir. Zaten, bu piyasa organizasyonuna sahip ülkelerin durumu incelendiğinde, bu piyasalarda mal teslimatının satılan toplam sözleşmenin ancak %3'ü civarında olduğu görülmektedir (Akbaş, 1997). Vadeli işlem piyasalarının organizasyonunda takas odası adı verilen, mal teslimatını ve alıcı ile satıcının

yükümlüğünü yerine getirmemesi durumunda düzenlemeleri yapan bir garanti mekanizması bulunmaktadır. Tamamen standartlar üzerinden ve takas odasının güvenilirlik mekanizması altında faaliyet gösteren vadeli işlemler, fiyat riskinden korunma (hedging) imkanı vererek, gerek gelecekte ürünü piyasaya sunacak üreticileri ve gerekse gelecekte piyasadan aynı ürünü alacak olan sanayici, aracı v.b. kişileri ürün fiyatındaki düşme ve yükselme riskinden korumaktadır. Bu riskten korunma işlemine "hedging" adı verilmektedir. Vadeli işlem piyasaları temel olarak hedging işlemine yönelik olarak kurulmuşlarsa da, bu piyasalarda spekülâtör adı verilen fiyat düşme ve yükselmesinden kazanç elde edebilecek bir grup da faaliyet göstermektedir. Bu piyasaların riskten korunma işlevini yerine getirebilmesi için belirli oranda spekülâtörün bulunması gerekmektedir.

Başarılı bir riskten korunma strateji izleyebilmek için peşin ve vadeli fiyatlar arasındaki ilişkilerin bilinmesi gerekmektedir. Teorik olarak peşin ve vadeli fiyatlar, aralarında bir baz değeri bırakarak, birlikte hareket ederler. Maliyetini çok iyi hesaplayan ve bölgesindeki peşin ve vadeli fiyatlar arasındaki farkı iyi gözlemleyen bir üretici vadeli işlem piyasalarında sözleşme alıp satarak, gelecekteki fiyat riskinden korunabilir. ABD'de patates ve soya fasulyesinde vadeli işlem piyasalarının fiyat istikrarının sağlanmasındaki etkileri araştırılmıştır. Bu araştırma sonucunda, soya fasulyesi gibi depolanabilen ürünlerde vadeli işlemlerin yapılmasının, üreticilerin hasat zamanı fiyatını daha belirli ve güvenilir bir şekilde tahmin etmesine imkan verdiği, buna karşılık patates gibi depolanamayan ürünlerde vadeli işlemlerin yapılmasının, yıldan yıla hasat zamanı fiyatlarını daha kararlı bir hale getirdiği ortaya konmuştur (Tomek and Gray, 1970).

Çiftçi vadeli işlem piyasasına sözleşme yapmaya çıktığında, henüz hasat edilmemiş, hatta henüz üretim kararı verilmemiş bir ürün için fiyat elde edebilmektedir. Bu vadeli işlem sözleşmesi fiyatı ile, kendi maliyetini kıyasladığında, eline geçecek fiyatı yeterli bulmazsa, gelecek üretim sezonunda o ürünü ekmekten vazgeçecektir. Böylece bu ürünü, sadece maliyetini karşılayabilen çiftçiler üretip, karşılayamayanlar üretmeyeceğinden, ürünün bir üretim sezonu sonraki arzı, talebine göre oluşacaktır. Olacak bu fiyat, gerçek fiyatı ifade edecek ve yıldan yıla daha istikrarlı olacaktır.

Genel olarak tarım ürünlerinin serbest piyasa koşullarında satıldığı kabul edilmektedir. Ancak serbest piyasa ortamı, ürünün arzı gerçekleştikten sonra, o yılki arz ve talebin karşılaşması ile oluşmaktadır. Vadeli işlem piyasalarında ise arz ve talebi karşı karşıya getiren serbest piyasa ortamı, üretim kararından önceye taşınmakta ve fiyatı oluşturan arz ve talep, bir sonraki yılın arz ve talebi olmaktadır. Bu sistem bir çeşit "ön-serbest

piyasa" düzenini ifade etmekte ve böylece bu yıl oluşan fiyatlar, bir yıl sonraki üretim miktarını etkilemektedir. Başka bir ifade ile, vadeli işlem piyasalarının ileriye doğru fiyatlandırma fonksiyonu üretimin istikrarına da yardımcı olmaktadır. Gerçek serbest piyasa koşullarında oluşan fiyatların kaynak kullanımında rasyonelleşmeyi sağladığı kabul edilmektedir. Eğer çok iyi çalışır bir serbest piyasa ortamı altında, iyi işleyen bir vadeli işlem piyasası kurulmuşsa, fiyatların uzun yıllarca önceden belirlenmesi, fiyatlarda istikrar sağlanmakta ve kaynak kullanımını rasyonelleştirmektedir (Akbay, 1997).

Riskten korunma (hedging) işlemi, aynı zamanda tarımsal destekleme politikalarının bir aracı olarak da kullanılabilir. Bu tür bir düzenleme, tüm dünyada devletin tarım kesimine müdahalesinin azaltılmasını benimseyen GATT Tarım Anlaşmasının hedeflerine de uygundur. Bu amaçla, herhangi bir ürün için yapılacak destekleme ödemeleri o ürünün vadeli işlem sözleşmelerini alan üreticiye subvansiyon ödemesi şeklinde olabilir. Bu subvansiyon miktarı, vadeli işlem sözleşmesinin maliyetine bağlı olarak değiştirilebilir. Diğer bir yaklaşım, da devletin daha önceki destekleme fiyat düzeyleri ile uyumlu vadeli işlem fiyatları üzerinden, spekülâtorlerden ihale yoluyla vadeli işlem sözleşmeleri alabileceği ve daha sonra bu sözleşmeleri belirlenen kriterlere uyan üreticilere dağıtabileceği şeklindedir (Schertz, 1985).

Bir ürünün vadeli işlem piyasasında işlem görebilmesinin temel kriteri, malın üretiminden kaynaklanan fiyat dalgalanmalarının olması ve devletin tarımsal ürün fiyat istikrarını sağlamak için piyasalara müdahale etme gereği duymasıdır. İkinci önemli kriter, ürün piyasasının serbest rekabete dayalı olmasıdır. Diğer kriterler ise, malın önemli bölümünün borsada işlem görmesi, alıcı ve satıcılarının sürekli olması ve vadeli işlem yapılmasına ihtiyaç duymaları, malın yeterince standardize edilmiş olması, alternatif risk koruma araçlarına kıyasla, bu piyasaların maliyetinin düşük olması ve bu piyasalarda işlem yapmaya istekli spekülâtorlerin varolmasıdır.

Bu kriterlerden yola çıkılarak, Türkiye için vadeli işlem piyasalarına konu olabilecek ürün seçiminde ilk önce, fiyat istikrarsızlığı gösteren ve bu nedenle de destekleme alımları kapsamında olan buğday, arpa, çavdar, pamuk, tütün, şekerpancarı, ayçiçeği, fındık, çekirdeksiz kuru üzüm, tiftik ve haşhaş kapsülü üzerinde incelemelere başlanmıştır. Vadeli işlemlerin serbest rekabet piyasasına sahip ürünler üzerinde yapılabileceği noktasından hareketle, şeker pancarında devletin tek alıcı olması ve tütünde ise hala önemli oranlara (üretimin %75'i) varan devlet alımları nedeniyle, bu ürünler vadeli işlem piyasalarında işlem görme özelliğine sahip değildirler. Vadeli işlem piyasasında işlem görebilecek ürünün önemli bir kısmı borsada işlem

görmelidir. TOBB kayıtlarında yapılan araştırmalar sonunda, arpa ve çavdarın borsada işlem gören miktarlarının oldukça küçük düzeylerde olduğu görülmüş ve vadeli işlem piyasalarında işlem görebilecek ürünler kapsamından çıkarılmıştır. Bu çerçevede vadeli işlem piyasalarına konu olabilecek ürünler pamuk, buğday, fındık, ayçiçeği ve ekirdeksiz kuru üzüm olarak belirlenmiştir.

Pamuk, buğday, fındık, ayçiçeği ve ekirdeksiz kuru üzümde fiyat istikrarsızlığının boyutunu ortaya konulması gereklidir. Bu amaçla, pamuk ve ekirdeksiz kuru üzüm için İzmir, buğday için Konya, fındık için Ordu, ayçiçeği için Tekirdağ Ticaret Borsalarından 1995 yilındaki haftalık fiyatlar elde edilmiştir, bu fiyat serilerinin ortalama, standart sapma ve değişkenlik katsayıları hesaplanmıştır. rnler arasında kıyaslama yapabilmek için, serinin standart sapmasının aynı serinin ortalamasına bölünmesi ile elde edilen değişkenlik katsayıları hesaplanmıştır. Genel olarak değişkenlik katsayısının %15'in üzerinde olması, fiyatlarda istikrarsızlığın olduğunu göstermektedir (Kip, 1975). Çizelge 1'de bu ürünler için bulunan değişkenlik katsayıları, özellikle pamuk ve buğday için oldukça yüksektir ve bu ürünlerdeki fiyat istikrarsızlığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 1. Vadeli işlem Piyasasında işlem Görebilecek rnlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Değişkenlik Katsayıları

rnler	Ort.Fiyat (TL/Kg)	Standart Sapma	Değişk.Kats.(%)
.Kuru zm	38.023	2.544	6,7
Ayçiçeği	15.089	1.627	10,8
Fındık	15.025	1.526	10,8
Buğday	8.817	1.753	19,9
Pamuk	107.915	33.953	31,5

Gelişmiş ülkelerdeki deneyimler incelendiğinde, standartları belirlenmiş, fiyat istikrarsızlığı gösteren, çok sayıda üretici ve kullanıcıyı ilgilendiren, ülke ekonomisinde önemli yeri olan ve borsa geleneğine sahip ürünler için vadeli işlem piyasaları kurulup işletilebildiği görülmektedir. Bu nedenle yukarıda seçimi yapılan ürünler için bu özelliklerin varolup olmadığı araştırılacaktır.

nemli lde fiyat istikrarsızlığı gösteren bu ürünler, çok sayıda üretici ve tüketiciyi ilgilendirmesi nedeniyle, bazıları kesikli, bazıları ise sürekli olarak devletin destekleme alımlarına konu olmuşlardır. Bu ürünlerde büyük lde standardizasyonun sağlanmış olması, ürünlerin vadeli işlem piyasalarında işlem görmesini mümkün kılmaktadır. Buğday lkemizin

hemen her bölgesinde çok sayıda üretici tarafından yetiştirilmektedir ve halkımızın beslenmesi ona dayanmaktadır. Fındık ve çekirdeksiz kuru üzüm, ihracat yoluyla ülkemize döviz kazandırmaktadır. Pamuk, ülkemizin ihracatında en önemli kalemlerden biri olan tekstil sanayinin hammaddesini oluşturmakta ve geniş miktardaki üretici ve tüccar, tekstilci v.b. ilgilendirmektedir. Ayçiçeği, bitkisel yağda önemli üretim açıkları bulunan ülkemizde büyük öneme sahip bir üründür.

Buğday, pamuk, fındık, ayçiçeği ve çekirdeksiz kuru üzümde uzun yıllardır gelişmiş borsacılık gelenekleri mevcuttur. Buğday pazarlamasında Konya, Adana ve Ankara Ticaret Borsaları, pamuğun pazarlamasında İzmir ve Adana Ticaret Borsaları, fındığın pazarlanmasında Ordu, Giresun Ticaret Borsaları, ayçiçeği pazarlamasında Tekirdağ ve Edirne Ticaret Borsaları, çekirdeksiz kuru üzümün pazarlamasında ise İzmir ve Manisa Ticaret Borsaları önemli rol oynamaktadır.

Bu ürünler için hangi borsalarda vadeli işlemlerin yapılabileceği belirlenmeye çalışılırken, ürünün borsada tescil edilen miktarının üretimindeki payının yüksek olması ve bu borsa tescilinin önemli kısmının belli bir borsada yoğunlaşması gibi kriterler esas alınmış ve ürün pazarlamasında aktif çalışan borsalar seçilmiştir. Bu aktif çalışan borsalar arasından da altyapı olanakları ve yöneticilerinin vadeli işlemlerin yapılması konusunda olumlu görüşe sahip olmaları gibi kriterlere dikkat edilerek, ürünlerin her biri için vadeli işlemlerin yapılabileceği borsa seçimi yapılmıştır. Buna göre, tüm borsalardan 1985-95 dönemini kapsamak üzere faaliyet sonuçları toplanmış ve gerekli değerlendirmeler yapılmıştır². Türkiye'nin en yüksek işlem hacmine sahip borsalarından olan İzmir Ticaret Borsası'nda yapılan tüm işlemlerin ortalama %44,8'i pamuk, %9,8'i çekirdeksiz kuru üzüm üzerinde yapılmıştır. Konya Ticaret Borsası'nda buğday işlemlerinin toplam işlerdeki payı %51,6, Ordu Ticaret Borsası işlemlerinde fındığın payı %96,9, ayçiçeği işlemlerinin Tekirdağ Ticaret Borsası'ndaki payı ise %7,7'dir. Bu rakamlar adı geçen ürünlerin pazarlamasında, bu borsaların aktif rol oynayan ihtisas borsaları olduğunu göstermektedir. Gerekli altyapıya da sahip olan bu borsaların bünyesinde vadeli işlem piyasaları organize edilebilir.

Sonuçlar ve Öneriler

Bu çalışmada kurulacak bir vadeli işlem piyasasında işlem görebilecek ürünlerin ve borsaların seçimi yapılmıştır. Pamukta en önemli üretim bölgelerinden olan Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren İzmir Ticaret Borsası,

²Borsalardan elde edilen veriler hakkında daha ayrıntılı bilgi yazarlardan elde edilebilir.

gerek coğrafik konumu (bir liman şehri olması, ticaretin gelişmişliği v.b.) gerek ihtisas borsası olması nedenleriyle en uygun borsa seçilmiştir. Zaten İzmir Ticaret Borsası bünyesinde İZVİP'in kurulma çalışmaları bir süredir devam etmekte ve borsanın yakın gelecekte faaliyete geçmesi beklenmektedir.

Yine, çekirdeksiz kuru üzümde İzmir Ticaret Borsası, büyük avantajlara sahiptir. Herhangi bir vadeli işlem piyasasında işlem görmeyen bu ürünün ilk kez ülkemizde sözleşme konusu yapılması, ürün piyasalarında Türkiye'ye fiyat belirleme merkezi olma faydasını sağlayacaktır. Bu ürün üzerinde faaliyet gösterecek bir vadeli işlem piyasası, vadeli işlemlerin tek borsada toplanması daha faydalı olacağı için, İzmir Ticaret Borsası olarak belirlenebilir.

Ülkemiz ekonomisi için en önemli ürünlerden biri olan buğday da, vadeli işlem piyasalarında işlem görme özelliklerine sahiptir. Bu ürün için Konya, Adana ve Ankara ihtisas borsaları olarak faaliyet göstermektedir. Ancak altyapı olanakları ve yapılan hazırlıklar nedenleri ile, bu üründe faaliyet gösterecek bir vadeli işlem piyasasının, Konya Ticaret Borsası bünyesinde kurulması daha uygun olacaktır.

Türkiye'nin en önemli ihraç ürünlerinden biri olan fındık üzerinde borsacılık faaliyetinin geliştirilmesi çeşitli çalışmalarda önerilmektedir. Ordu Ticaret Borsası, ürün borsacılığında oldukça önemli gelişmeler kaydetmiştir (Fao, 1994). Bu borsada vadeli işlemlere geçilmesi gerekmektedir. Bu borsa sayesinde, dünya fındık üretimi ve ihracatının önemli bölümünü gerçekleştiren Türkiye, fındık fiyatını belirleme konusunda önemli bir ayrıcalık elde edebilecektir.

Ülkemiz ekonomisi için önemli ürünlerden biri olan ayçiçeği de vadeli işlem piyasalarında işlem görebilecek bir ürün niteliği taşımaktadır. Üründe üretim yetersizliği, sürekli ithalat yapılmasına neden olmakta, ithalattaki bazı uygulamalar ise ürün piyasalarında istikrarsızlık yaratmaktadır. Üretimde bulunan çok sayıdaki üreticinin ve sanayicinin fiyat ve diğer istikrarsızlıklardan korunabilmesi için vadeli işlem piyasalarının kurulması önerilebilir. Ancak, ayçiçeğinin borsalarda işlem gören miktar ve değerinin düşüklüğü, bir vadeli işlem piyasasının işlem derinliğini sağlamaya yeterli görülmemektedir. Gerekli katılım sağlanamayacağı ve işlem hacminin düşük olabileceği düşünülerek, ayçiçeği için ayrıca bir vadeli işlem piyasası kurulmasının ekonomik olmayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, Trakya Bölgesi'nde ayçiçeği ürün borsacılığının geliştirilmesi, ancak daha sonra vadeli işlem piyasalarının kurulması gündeme getirilmelidir. Ancak ayçiçeği kontratlarının İZVİP'te işlem görmesi sağlanabilir.

Vadeli işlem piyasalarında işlem görebilecek diğer ürünlere yönelik araştırmalar derinleştirildiğinde, hayvancılık ve zeytinyağı uygun ürünler olarak ortaya konmaktadır. Hayvan pazarlamasında İstanbul, Ankara ve İzmir Ticaret Borsaları nisbeten daha iyi durumdadır. İstanbul Ticaret Borsası hayvancılıkta mezat sisteminin geliştirilmesi için pilot borsa seçilmiştir (Fao, 1994). Türkiye'nin en yüksek işlem hacmine sahip borsa olan İstanbul Ticaret Borsası'nda 1995 yılında 32 trilyon TL'lik işlem hacmi ile canlı hayvan ve et işlem değeri, toplam işlem değerinin %38'lik kısmını oluşturmaktadır (İstanbul Ticaret Borsası Yıllık Bülten, 1995). Bu yüksek işlem hacmine karşın İstanbul'un ölkemizde çoğunlukla hayvan yetiştiriciliğinin yapıldığı doğuya olan uzaklığı göz önünde bulundurulduğunda, Ankara gibi bir merkez borsanın seçilmesi daha mantıklı gelmektedir. Ankara Ticaret Borsası'nın altyapı olanakları ve merkezi konumu, hayvancılık borsası için önemli avantajlardır. Canlı hayvan ve ette standardizasyonun sağlanması kolaylığı da, hayvansal ürünlerin vadeli işlem piyasalarında işlem görmesini mümkün kılmaktadır. Sonuçta canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin vadeli işlem piyasalarında işlem görmesi, hem bu piyasalardaki ürün çeşidinin artarak derinleşmesine böylece vadeli işlemler geleneğinin yaygınlaşmasına, hem de hayvancılık sektöründeki bazı düzensizliklerin çözümüne katkıda bulunabilecektir.

Akdeniz tipi beslenme modelinin giderek yaygınlaşmasıyla önemi artan zeytin ve zeytinyağı üreticiliği, ölkemizde önemli bir tarımsal faaliyet daldır. Bu sektördeki tarım politikasının iyi belirlenmemiş olması, önemli sorunlar yaratmaktadır. Genel olarak zeytinyağı vadeli işlem piyasalarında işlem görme niteliklerine sahiptir. Ölkemizde üretimin çoğunlukla Ege Bölgesi'nde yapıldığı gözönünde tutulduğunda, İTB'nin zeytinyağı konusunda merkez olması beklenebilir. Gerçekten de 1995 yılı itibari ile 5,5 milyar TL'lik işlem hacmi ile İTB'nin toplam işlem hacminin %7'lik kısmını oluşturmaktadır (İTB, 1995). Çalışmanın önceki kısımlarında İZVİP'te pamuktan sonra en kısa sürede çekirdeksiz kuru üzümün de vadeli işlemlere dahil edilmesi önerisine bir ilave yapılarak, zeytinyağının bu borsa kapsamına alınması önerilebilir.

Sonuç olarak, vadeli işlem piyasaları, tarım kesiminde bir riskten korunma aracı ve ileriye yönelik fiyatlandırma olanakları sağlayarak önemli faydalar sağlamaktadır. Ancak bu tür bir borsanın faaliyete geçmesinden önce gereken yasal ve kurumsal çerçevenin hazırlanması gerekmektedir. Bu borsalara yeterli ve dengeli katılımın sağlanabilmesi için, gerekli tanıtım ve eğitim çalışmalarının hızlandırılması gerekmektedir. Çiftçi kesiminin özellikle küçük tarım işletmesi sahiplerinin, borsalara katılmadan uzak kalmasının, bu

piyasaların faaliyetini sınırlandıracağı ve bazı kesimlere haksız kazançlar sağlayacağı yönündeki endişeler mevcuttur. Bu nedenle, küçük çiftçilerin tarım satış kooperatifleri benzeri örgütlenmeler ile, ürünleri için riskten korunma işlemlerine katılabilmesi sağlanabilir. Bu kooperatifler, çiftçiye hedging yapmada borsa aracı kurumu gibi hizmet verebilecekleri gibi, ayrıca bu konuda danışmanlık hizmeti de yapabilirler. Bu eksiklikleri giderecek düzenlemeler yapıldığı takdirde, bu borsaların ülkemiz ekonomisi ve tarım kesimi için büyük faydalar sağlayacağı düşünülmektedir.

Ancak gerekli tüm maddi altyapısı hazırlansa da, personel altyapı ve piyasa davranışları açısından önemli sorunlar vadeli işlem piyasalarını beklemektedir. Bu açıdan Türkiye'de bu piyasaların derinlik kazanabilmesi uzunca bir süre istemektedir.

KAYNAKLAR

- AKBAY,A.,1997.Vadeli İşlem Piyasaları ve Tarımsal Ürün Pazarlarında İstikrar Oluşturma Olanakları. Ç.Ü.Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Yayın No.1229. Adana.
- EROL,Ü.,1994. Futures Piyasaları: Teori ve Pratik. Türkiye Bankalar Birliği Yayın No. 190. Ankara.
- FAO,1994.Ürün Borsalarının Planlanması- Türkiye Yayınlanmış Ana Rapor.
- TOMEK,W.G,GRAY,R.W.,1970. Temporal Relationships Among Prices on Commodity Futures Markets: Their Allocative and Stabilizing Roles. The American Journal of Agricultural Economics. Vol.52, No.3. S.372-380.
- İSTANBUL TİCARET BORSASI YILLIK BÜLTEN, 1995.
- İZMİR TİCARET BORSASI, 1995.İKTİSADİ RAPOR.
- NEFTÇİ,S.,1996. Hürriyet Gazetesi. 31 Ekim 1996. S.7.
- SCHERTZ,L,P.,1985.Agricultural Options and Price Supports: Competitive or Compatible. Agricultural Economics Research. Vol. 37. No. 2. S.27-29.